

Akrasijos samprata D. Husako baudžiamosios atsakomybės teorijoje ir alternatyvios sampratos pranašumai

Gediminas Šataitis

Vilniaus universiteto
Filosofijos institutas
E. paštas gediminas.sataitis@fsf.stud.vu.lt
ORCID <https://orcid.org/0009-0002-8284-1702>

Santrauka. Straipsnyje tyrinėjamos dvi akrasijos sampratos ir jų santykis su atsakomybės priskyrimu Douglaso Husako baudžiamosios atsakomybės teorijoje. Nuo Platono *Protagoro* laikų akrasijos problema filosofijoje glaudžiai siejama su moralinio žinojimo klausimu. Pasitelkiant Antikos bei krikščioniškajai etikai itin reikšmingus tekstus, taip pat šiuolaikinius akračiško elgesio tyrinėjimus, straipsnyje išryškinama kita – vidiniu konfliktu paremta akrasijos samprata. Husako teorijoje taikoma akrasijos samprata akcentuoja moralinį žinojimą-nežinojimą. Tačiau jos prielaidų šaltinis yra ne Antika, o šiuolaikiniai moralinės atsakomybės priskyrimo skeptikai, nors paties Husako teorija nėra skeptinė. Darbe išryškunami esminiai Husako teorijos trūkumai. Šie trūkumai atsiremia į Husako akračiško veikėjo sampratą ir kaip tokiam veikėjui priskiriama atsakomybė. Jų nagrinėjimas leidžia parodyti vidiniu konfliktu grįstos akrasijos sampratos pranašumus konstruojant neskeptinę baudžiamosios atsakomybės teoriją.

Pagrindiniai žodžiai: akrasija, baudžiamoji atsakomybė, vidinis konfliktas, moralinis nežinojimas, Husakas

The Concept of Akrasia in D. Husak's Theory of Criminal Responsibility and the Advantages of Its Alternative

Abstract. This article explores two concepts of akrasia and their relation to the ascription of responsibility in Douglas Husak's theory of criminal responsibility. Ever since Plato's *Protagoras*, the problem of akrasia has been tightly related to the issue of moral knowledge. By using influential texts of ancient and Christian ethics, as well as contemporary research on akratic behavior, this article outlines a different conception of akrasia, one that is based on intrapersonal conflict. In his theory, Husak employs the concept of akrasia related to moral knowledge-ignorance, albeit sourcing its presuppositions from contemporary skeptics rather than from ancient philosophy. Yet, Husak's theory is not skeptical. The article highlights the main drawbacks of this theory. These drawbacks are grounded in Husak's conception of the akratic agent and the ascription of responsibility to such an agent. Their analysis reveals the advantages of the concept of akrasia based on intrapersonal conflict for constructing a non-skeptical theory of criminal responsibility.

Keywords: akrasia, criminal responsibility, intrapersonal conflict, moral ignorance, Husak

Įvadas

Akrasijos problema šiame ir praėjusiame šimtmečiuose susilaukė itin daug dėmesio iš labai įvairių disciplinų, tyrinėjančių žmonių elgesį. Pačia bendriausia forma akrasija gali būti aprašyta kaip situacija, kai veikėjas, nusprendęs ar žinodamas, kad turėtų elgtis vienaip, pasielgia kitaip. Nenuostabu, kad vien teorinė tokio keisto poelgio galimybė patraukia elgesio tyrinėtojų dėmesį.

Tačiau šiuolaikinėje baudžiamosios teisės filosofijoje akrasijos terminas yra retas svečias. Tai yra stebėtina, turint galvoje, kad poelgiai, jų priežastys ir atsakomybės už juos priskyrimas yra kertiniai šio diskurso klausimai. Tuo labiau, kad jau pirmieji filosofiniai tekstai, kuriuose aptariamas akrasijos fenomenas, tokie kaip Platono *Protagoras* ir Aristotelio *Nikomacho etika*, taip pat svarstė teisingos bausmės problematiką. Nuodėmės ir kaltės klausimai buvo esminiai ir svarstant akrasiją krikščioniškosios filosofijos kontekste.

Douglasas Husakas yra bene vienintelis iš pagrindinių baudžiamosios teisės diskurso autorių, nuosekliai pritaikusių akrasijos terminą savo teorijoje¹. Tai jis padarė 2016 m. knygoje *Ignorance of Law*, skirtoje teisės ir moralinio nežinojimo problematikai. Husako ginama pozicija, kad moralinis nežinojimas gali atleisti nuo atsakomybės ar bent jau ją sušvelninti, susilaukė daug kritikos ir suteikė naują impulsą tebesitęsiantiems debatams dėl moralinės ir baudžiamosios atsakomybės priskyrimo sąlygų.

Šiame straipsnyje aptariu Husako akrasijos termino vartojimo šiuolaikines ištakas bei sąsajas su klasikine moraline akrasijos problema. Jos analizė leidžia formuluoti Husako teorijos kritiką, galiojančią net ir priėmus autoriaus retributyvistines prielaidas. Argumentuodamas, kad Husako teorijos trūkumai atsiranda iš dalies dėl jo pasirinkamos akrasijos sampratos, parodau, kad vidiniu konfliktu paremta akrasijos samprata turi reikšmingų pranašumų konstruojant neskeptinę baudžiamosios atsakomybės teoriją.

Nors akrasija gali būti verčiama lietuviškais nesusivaldymo ar silpnavališkumo terminais, sekdamas Zenonu Norkumi (Norkus 2000), vartosiu tarptautinį akrasijos terminą. Norkus problemą žodyje „silpnavališkumas“ išvelgia dėl pirmojo – „silpnumo“ dėmens teigdamas, kad kai kurie akraetiški veiksmai yra sąlygoti „per stiprios“ savikontrolės, tad keblu juos vadinti silpnavališkais (*ibid.*: 66, 36 išnaša). Aš manau, kad problemiškas yra žodžio „silpnavališkas“ antrasis dėmuo – žodis „valia“. Graikiškame žodyje *ἀκρασία* po paneigiamojo priešdėlio yra *κράτος*, reiškiantis galią arba valdžią. Tad žodis „akraetiškas“ taip pat nurodo į kažkokią negalią, nesugebėjimą, silpnumą arba buvimą kažkieno kito valdžioje. Tačiau silpnumas, priverčiantis elgtis priešingai savo principams, nebūtinai turi būti priskirtas veikėjo valiai.

Tai patvirtinančiu pavyzdžiu galėtų būti Richardas Hare'as, šalia kitų terminų akraetiškausiai situacijai įvardyti vartojęs moralinio silpnumo sąvoką (Hare 1977: 77). Kaip moralės filosofijos problema lietuviškame diskurse akrasija pasirodė Jūratei Baranovai komentuojant (Baranova 2015: 81–84) Hare'o moralinio preskriptyvizmo teorijos susidūrimą

¹ R. A. Duffas, kitas iš svarbiausių baudžiamosios teisės filosofijos autorių, atsižvelgė į Aristotelio akrasijos sampratą ginčydamasis su dorybių jurisprudencijos baudžiamojoje teisėje proponentais (Duff 2002) Tačiau tai buvo izoliuotas argumentas, nenuvedęs Duffo prie platesnio akrasijos termino vartojimo.

su šiuo iššūkiu. Per nuo šių svarstymų praėjusius dešimtmečius akrašijos ir atsakomybės ryšys nebuvo aptartas. Tad galima teigti, kad Lietuvos filosofijoje, kaip ir anglakalbiame baudžiamosios teisės teorijos diskurse, akrašija tyrinėta nedaug.

Akrašija ir moralinis nežinojimas Platono dialoge *Protagoras*

Galios trūkumo aspektas vienija daugelį akrašijos sampratų, įskaitant ir ankstyviausią žinomą filosofijos istorijai. Platono dialoge *Protagoras* Sokratas gina poziciją, kad niekas nesielgia nedorai pats tai žinodamas (*Prot.* 352a–360e5)². Šios pozicijos esmė, kaip pastebi ir vienas pirmųjų Platono kritikų Aristotelis (*NE.* VII. 1145b), yra tai, kad žinojimas yra galingiausias dalykas, koks tik gali būti žmoguje (*Prot.* 352c–d). Žinančio veikėjo žinojimas visada turi pakankamai galios nulemti jo elgesį, todėl netinkamas elgesys rodo, kad veikėjui trūksta žinojimo.

Tad akrašijos problema į filosofijos diskursą pirmiausia įėjo per jos paneigimą. Remdamasis Aristotelium, Gregory'is Vlastosas argumentavo, kad šio paneigimo esmė yra tai, kad mes negalime elgtis priešingai būtent turimam žinojimui, tačiau tiesiog įsitikinamas, net jei teisingas, neturi tokios galios griežtai nulemti elgesį (Vlastos 1969: 72–73) Tokiu atveju Sokratas neigia būtent žinojimo akrašiją, tai yra situaciją, kai žinojimui pritrūksta galios valdyti veikėjo elgesį.

Intelektualistinėje *Protagoro* veiksmo teorijoje valia nevaicina jokio reikšmingo vaidmens. Poelgio pasirinkimo procedūrą Platono Sokratas detalizuoja kaip tam tikrą matavimą. Renkantis iš kelių elgesio alternatyvų, jų teikiami malonumas ir skausmas yra sveriami ir lyginami, o blogas poelgis pasirenkamas tada, kai šitaip matuojant padaroma klaida (*Prot.* 356a–357d). Tad Platonui visą motyvacinį darbą atlieka malonumas ir skausmas, o veikėjas dalyvauja tik teisingai arba klaidingai juos numatydamas.

Pasak Roberto Pasnau, šiuo argumentu Sokratas siekia paneigti ir tai, kad galima akrašiai elgtis prieš savo įsitikinimą (Pasnau 2021: 7–8). Epistemiškai idealizuota žinojimo samprata, viena vertus, paliktų galimybę nežinantiems (o tai yra dauguma žmonių) pasielgti akrašiai, kita vertus, tai nėra ta samprata, kuria įprasta kalbėti apie žinojimą (*ibid.*: 5–6). Tačiau paliekant tik vieną bendrą matą – malonumą ir skausmą – visiems gėriams ir blogiems įvertinti, net ir įvertinus neteisingai, nebelieka, kas motyvuotų elgtis prieš savo sprendimą.

Bausmės teorija ir vidinis konfliktas

Protagore bausmės klausimas iškyla kaip Protagoro iššūkis Sokrato teiginiui (*Prot.* 320b), kad dorybės neįmanoma išmokyti. Protagoras teigia, kad bausmė būtų beprasmė, jei dorybės nebūtų galima išmokyti, nes tas, kuris baudžia racionaliai, tai daro ne dėl

² Šiame straipsnyje nurodant į Platono, Aristotelio ir Augustino tekstus vartojamos tokios santrumpos: 1) *Gor.* (*Gorgijas*), 2) *Prot.* (*Protagoras*), 3) *SA.* (*Sokrato apologija*), 4) *Valst.* (*Valstybė*), 5) *NE.* (*Nikomacho etika*), 6) *Išp.* (*Išpažinimai*).

praeities nusižengimo, o dėl to, kad nei pats pažeidėjas, nei kiti, kurie mato jį baudžiamą, nenusižengtų ateityje (*ibid.*: 324b–c).

Dalies Antikos tyrinėtojų manymu, čia Platonas pateikia istorinio Protagoro požiūrį į bausmę, kuris atstovauja ir jo paties pažiūroms tuo, kad, priešingai nei vyravusios retribucinės praktikos, aiškino bausmę per jos naudą ateičiai (Saunders 1981: 140). Tačiau kituose tyrimuose platesnis Platono dialogų kontekstas yra pasitelkiamas parodyti gilesnį *Protagoro* bausmės teorijos sąryšį su moraline edukacija.

Remdamasis taip pat ir *Sokrato apologija*, Terry'is Penneris teigia, kad sokratiškasis intelektualizmas reiškia bausmės kaip netinkamos ir nereikalingos praktikos atmetimą (Penner 2018: 126–135). Sokratas nurodo, kad jei jis tyčia gadintų jaunuolius, tai taip pat tyčia darytų žalą sau pačiam, nes sugadinti jaunuoliai kenktų visiems artimiesiems, įskaitant ir jį patį (*SA*. 25c–26a). Tad jis arba negadina jaunuolių, arba daro tai netyčia, nežinodamas, o pastaruoju atveju turėtų būti ne baudžiamas, o pamokomas (*ibid.*). Pagal Pennerio interpretaciją, čia Sokrato intelektualizmas padeda pamatus abolicionizmui baudžiamojoje teisėje – bausti niekada nėra kieno nors interesas, o teisė reikalauja tik moralinio pamokymo (Penner 2018: 133–134). Tačiau *Protagoro* pabaigoje Sokratas atrodo atsisakęs teiginio, kad dorybės negalima išmokyti (*Prot.* 361b), bei nepateikia jokio tiesioginio prieštaravimo Protagoro argumentui apie bausmės naudingumą. Tad lieka pagrindo manyti, kad bausmė Sokratui yra tinkama pamokymo priemonė.

Net ir patikėjus, kad Sokratas buvo prieš bausmės praktikas, nebūtina jo požiūrio tapatinti su Platono. R. F. Stalley'is teigia, kad Platonas laikė ir Protagoro, ir Sokrato dialoge išsakytus požiūrius į moralinį ugdymą nepakankamais, o pastarąjį – dėl to, kad jis pabrėžia tik žinojimo, bet ne troškimų, polinkių ir jausmų ugdymo svarbą (Stalley 1995: 19). Čia remiamasi Platono dialogų vietomis, kur kalbama apie bausmę kaip žvėriškojo prado (*Valst.* 591a–b) ar troškimų (*Gor.* 505a–b) tramdymą.

Skirtumai tarp bausmės aiškinimų Platono dialoguose iš dalies atliepia ir skirtingą akrasijos traktavimą. *Valstybėje* Sokratas pateikia pavyzdį žmogaus, kuris jaučia troškulį, bet negeria, nes gerti liepiantį protingąjį pradą nugali atsisakantis gerti geidžiantysis (*Valst.* 439c). Taip pat yra trečiasis, aistringasis pradas, kuris irgi gali sukilti prieš protingąjį, tačiau taip pat gali ir padėti jam tramdyti geidžiantįjį (*ibid.*: 439c–442d). Toks vidinio konflikto aprašymas sukelia konfliktą ir tarp *Protagoro* bei *Valstybės* Sokratų dėl to, ar įmanoma akrasija.

Priskiriant abi pozicijas Platonui, jo vidinio ginčo galima išvengti priėmus, kad *Protagore* paneigiama tik specifinė – žinojimo – akrasija, ir teigiant, kad toliau *Valstybėje* aptariama akrasija situacijose, kai veikejas nepasižymi tobulu žinojimu. Tačiau, Michaelo Morriso aiškinimu, dialogų pozicijos yra nesuderinamos būtent dėl to, kad *Protagoro* argumentacija remiasi žmogaus vidiniu vieningumu, o *Valstybės* – vidine kova tarp sielos pradų, analogiška politinei kovai dėl valdžios (Morris 2006: 212–214). Morrisas dviejų Sokratų konflikto Platone vengia argumentuodamas už tai, kad *Protagore* Sokratas tiesiog pašiepia savo pagrindinį pašnekovą ir jo įsitikinimus (*ibid.*: 228–229). Jei jis teisus, iš šių dviejų Platonui atstovauja tik *Valstybės* Sokratas.

Vidujai konfliktuojančią sielą aprašo ir Aristotelis. Susivaldymo atveju šį konfliktą laimi protas, o nesusivaldymo (akrasijos) – aistros (*NE*. VII. 1145b). Hare’as teigia, kad, aiškinant akrasiją, asmenybės padalinimu paremtos metaforos yra tokios natūralios ir taip giliai jaugusios į mūsų mąstymą, kad, norėdamas jų atsisakyti, filosofas turėtų išrasti savo kalbą (Hare [1963]: 81–82).

Tai nereiškia, kad aiškinant akrasiją kaip politinę kovą žmogaus viduje būtina išipareigoti klasikinei moralinei psichologijai. George’as Ainslie’is, nors ir visai kitame kontekste, nesirūpindamas bausmės ir atsakomybės klausimais, taip pat aprašo akrasiją kaip tam tikrą vidinį pasidalinimą. Tą parodo ir vietoje akrasijos jo vartojamas terminas „ambivalencija“. Ainslie’io analizėje ambivalencija atsiranda dėl natūralios tendencijos nuvertinti laike nutolusius atlygius. Mažiau vertinamai alternatyvai itin priartėjus, veikėjas pradeda ją vertinti labiau nei tą, kuriai iki šiol teikė ir netrukus vėl teiks pirmenybę (Ainslie 2010 [1992]: 60–62).

Ainslie’io veiksmo pasirinkimo analizė turi paralelių su Sokrato pozicija *Protagore*. Sokratas nurodo, kad, sveriant malonumą ir skausmą, ant svarstyklių taip pat reikia uždėti ir jų artumą bei tolumą laike, kad nebūtų kaip tais atvejais, kai dėl atstumo suklystame vertindami objekto dydį (*Prot.* 356a–e). Kitas panašumas yra tai, kad Ainslie’is taip pat mano, kad visi veiksmus motyvuojantys atlygiai yra bendramačiai (Ainslie 2017: 172–173).

Nepaisant šių panašumų, Ainslie’io aiškinimas yra artimesnis *Valstybėje*, o ne *Protagore* Sokrato dėstomam požiūriui į akrasiją. Ainslie’iui tai, kad atlygiai yra bendramačiai, nepanaikina konflikto galimybės, o tik padaro jį aprašomą ir iš principo išsprendžiamą – skirtingi veiksmo pasirinkimo principai turi varžytis tomis pačiomis priemonėmis bandydami nulemti veiksmą (Ainslie 2010 [1992]: 32–48). Be to, Ainslie’is analizuoja³ vidinį konfliktą kaip politinę interesų kovą, kuri sukuria skirtingus, šalia vienas kito išliekančius procesus, kurių tikslas yra gauti skirtingus atlygius (*ibid.*: 88–95). Tad net ir iš pažiūros visiškai kitokiame, diachroniniame, o ne sinchroniniame, Ainslie’io pasirinkimo modelyje akrasija iš esmės yra analizuojama kaip politinė kova. Tik šios kovos tikslesnė metafora būtų ne mūšis, kur stipresnis laimi valdžią, o pakaitinis valdymas, kaip demokratinėje sistemoje, kur viena partija eina po kitos ir siekia įgyvendinti kokią nors ilgalaikę strategiją (*ibid.*: 157–158). Kita, mano nuomone, tinkanti metafora – stalo žaidimas, kur ėjimai daromi vienas po kito, o savo pasiekia strategiškai geriau ėjimus išnaudojėms žaidėjas.

Atsakomybė už akraitišką veiksmą

Hare’ui akrasijos aiškinimo per vidinį konfliktą prireikia norint išspręsti akraitiško elgesio keliamą problemą jo moralinio preskriptyvizmo teorijai. Pagal šią teoriją, esminis moralinių teiginių bruožas yra jų preskriptyvumas – jie funkcionuoja kaip nuorodos elgtis tam tikru būdu (Hare 1977 [1963]: 67). Akraitiškas veiksmas paneigia bet kokį preskriptyvizmą,

³ Dėl išsamios Ainslie’io akraitiško veiksmo ir savikontrolės priemonių analizės lietuvių kalba žr. Norkus 2000. Šio tyrimo kontekste svarbu pastebėti tik Ainslie’io ambivalentiško elgesio aiškinimo panašumus į klasikinės akrasijos teorijas.

kadangi jei moraliniai teiginiai būtų preskriptyvūs, būtų neįmanoma priimti tokių teiginių, bet elgtis priešingai jam (*ibid.*).

Formuluodamas kontrargumentą, Hare'as pasitelkia biblinį šv. Pauliaus vidinio konflikto pavyzdį. Apaštalas šį konfliktą apibūdina kaip Dievo arba proto Įstatymo kovą prieš nuodėmės įstatymą (*Rom 7: 22–23*) ir teigia, kad „o jei darau tai, ko nenoriu, tuomet pripažįstu, jog Įstatymas geras. Tada jau nebe aš tai darau, o manyje gyvenanti nuodėmė“ (*Rom 7: 16–18*). Hare'ui šitoks kovos aprašymas reiškia, kad tokioje situacijoje atsidūręs veikėjas yra psichologiškai nepajėgus įvykdyti to, ką nori (Hare 1977 [1963]: 80). Preskriptyvizmas teigia, kad veikėjas įvykdys moralinę preskripciją, kurios nuoširdžiai laikosi, jei nebus fizinių ar psichologinių kompulsijų, kurios neleistų to padaryti (*ibid.*: 79). Tad, atremdamas akrasijos iššūkį, Hare'as padaro išvadą, kad tokie atvejai kaip šv. Pauliaus yra atvejai, kai veikėjas tiesiog negali padaryti to, ką nori.

Nelaukiamas tokio akrasijos kaip problemos preskriptyvizmui panaikinimo padarinys yra tai, kad taip atsiranda pagrindas panaikinti ir moralinę atsakomybę už aptariamus veiksmus. Hare'o akrasijos, kuri reiškiasi kaip psichologinė kompulsija, paveiktas veikėjas yra neįgalus padaryti tai, ką nori, ir verčiamas pasielgti taip, kaip nenori. Tokiu atveju svarbu, kiek vidinė psichologinė kompulsija yra prilygintina išorinei, fizinei, kadangi pastaroji dažnai suprantama kaip smarkiai sumažinanti arba išvis atleidžianti veikėją nuo atsakomybės. Išorinės prievartos atveju atsakomybę už veiksmą arba bent jau absoliučiai didesnę jos dalį priskiriame privertusiajam, o ne priverstajam veikėjui. Tačiau, esant vidinei prievartai, ir privertusysis, ir priverstasis veikėjai yra tas pats žmogus.

Tam tikrus psichologinės kompulsijos atvejus, regis, tikrai traktuojame gana analogiškai fiziniams, laikydami jų sukėlėjus kone svetimkūniais veikėjo viduje, neturinčiais nieko bendra su jo moraline tapatybe. Pavyzdžiui, tokiu svetimkūniu galėtų būti trauminės patirties sukelta paniška ko nors baimė. Šiai nulėmus veiksmą, galime paaiškinti atsakomybės veikėjui nepriskyrimą taip pat, kaip fizinės prievartos atveju – tuo, kad veikėjas reikšmingu būdu nėra laikytinas tikruoju veiksmo autoriumi, ir tuo, kad tokio tipo kompulsija padaro veikėją bemaž visiškai neįgalų jai pasipriešinti.

Tačiau vargu ar šv. Pauliaus akrasija prilygsta tokiai kompulsijai. Amélie Oksenberg Rorty nurodo, kad net jei pats veikėjas pirmiausia identifikuojasi su tikslu įveiksminti savo racionalumą, akračiškas poelgis kyla iš įprastų psichologinių funkcijų, taigi iš paties veikėjo būdo, o ne dėl kompulsijos (Rorty 1980: 211). Tad net ir išsižadėjęs veiksmo kaip priešingo jo įsitikinimams, pasaulėvokai ir savivokai, kitaip tariant, jo praktinei tapatybei, veikėjas yra laikytinas jo autoriumi.

Cituodamas Paulių kitas šventasis – Augustinas – taip pat sako, kad tai, ko nenori, daro nebe jis, o jame gyvenanti nuodėmė, ir dargi, kad tai yra bausmė už laisva valia padarytą pirmąją Adomo nuodėmę (*Išp. VIII x.22*). Čia priešingo norams veiksmo šaltinis išties pasirodo kaip tam tikras svetimkūnis, kuris baudžia veikėją versdamas jį elgtis ne taip, kaip derėtų. Augustinui taip pat svarbu pabrėžti, kad jo vidinėje kovoje nedalyvauja jokia kita substancija, tik jis pats: „dėl to kovojau su savimi ir pats save ardžiau, o patsai ardydamas, tiesa, vyko prieš mano norą, tačiau liudijo ne apie svetimos dvasios prigimtį, o apie manosios bausmę“ (*ibid.*). Tad abi ar visos valios, kurios kovoja Augustino viduje,

yra jo paties valios – jis nori prieštarigų dalykų. Vienintelis dalykas, kurio Augustinas nenori – tai jo bausmė, kuri yra pats šis sielos susiarydymas. Tai, kad neturima vidinių resursų prieštarigoms praktinėms tapatybėms suderinti, yra nuopuolio pasekmė, kuriai įveikti būtina Dievo pagalba (Jung 2020: 474–475). Paliekant teologinius Adomo nuopuolio klausimus nuošalyje, Augustinui vis tiek yra pagrindo teigti, kad akračiškas veiksmas yra bausmė už ankstesnius laisvus pasirinkimus: „iš pasileidusios valios randasi geismas, tarnaujant geismui randasi įprotis, o nespriešinant įpročiui randasi būtinybė“ (*Išp.* VIII v.10). Tad atsakomybė už tai, kad net ir atsiradus gerai valiai veikėjas nebėra pajėgus visais atvejais pasielgti pagal ją, vis tiek tenka pačiam veikėjui tiek, kiek jis yra atsakingas už savo vidinius resursus nulemti elgesį. Mes nesame atsakingi už savo trauminės patirtis, bet esame už įpročius.

Žmogaus atsakomybę už savo charakterį bene įtakingiausiai pagrindė Aristotelis. Trečiojoje *Nikomacho etikos* knygoje, ypač penktajame skyriuje, jis įrodinėja, kad nedoras žmogus yra atsakingas už savo nedorumą, kadangi turėjo žinoti, jog nuolat kartojami veiksmai suformuoja tam tikrą dorovinę nuostatą (*NE.* III. 1114a). Tad net jei dabartinį veiksma nulemia žmogaus būdo ydos, kurių jis negali vien panorėjęs pakeisti, jis vis tiek yra atsakingas už jį, jei galėjo rinktis ankstesniais veiksmis formuoti vienokią ar kitokią nuostatą. Čia Aristotelis taip pat naudojami protagoriškuoju argumentu, kad nėra prasmės skatinti ar atgrasyti nuo to, kas nėra mūsų valioje, tad bausmės praktikos parodo, jog laikome dorovinį charakterį ir iš jo kylančius veiksmus priklausomais nuo veikėjo valios (*NE.* III. 1113b–1114a). Parodydami, kad specifinių technikų naudojimas padidina savikontrolės resursus, šiuolaikiniai psichologiniai tyrimai, pasak Nataszos Szuttos, pagrindžia pamatinį dorybių etikos teiginį, kad dorybes galima įgyti ir lavinti (Szutta 2020: 337). Tad ši etika gali priskirti veikėjui atsakomybę už akračišką veiksma, net jei ir buvo ribinis momentas, po kurio veikėjas buvo iš vidaus priverstas pasielgti ne pagal savo praktinės tapatybės principus.

Akračiškas veikėjas Douglaso Husako baudžiamosios atsakomybės teorijoje

Ignorantia juris principas, pagal kurį teisės normų nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės, yra toks gerai žinomas, kad jį galima išgirsti ir kaip posakį, vartojamą neteisiniuose kontekstuose.

Douglaso Husako 2016 m. knyga *Ignorance of Law* meta iššūkį šiam principui. Husakas nėra pirmasis, suabejojęs šiuo principu, tačiau jo iššūkis išsiskiria strategijos radikalumu. Jo argumentacijoje tai, dėl ko atleidžiama nuo baudžiamosios atsakomybės, pasirodo esąs ne teisės, o moralės reikalavimų nežinojimas (Husak 2016: 255–257). Statutinė teisė šiuo atveju veikia kaip moralės surogatas, kurio reikia, kad politinis procesas funkcionuotų net ir esant nesutarimui dėl to, kokie yra moralės reikalavimai (*ibid.*: 258–259).

Husako argumentaciją rekonstruosiu nurodydamas du esminius žingsnius, kuriuos su netrukus paaiškėsiančiomis išlygomis galima pavadinti skeptiniu ir subjektyvistiniu.

Moralinės atsakomybės skeptikų akrasijos samprata

Skeptinis Husako žingsnis yra analogijos išvedimas tarp klaidos dėl fakto ir klaidos dėl teisės reikalavimų. Pasak Husako (2016: 111), kadangi mes esame linkę atleisti veikėjui, jei jis nenumatė ir negalėjo numatyti savo veiksmo faktinių pasekmių, lygiai taip pat turėtume atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės veikėją, kuris negalėjo numatyti savo veiksmo teisinių-moralinių pasekmių, tai yra to, kad padarydamas veiksmą jis sulaužo teisės ir moralės reikalavimus. Pavyzdžiui, kitą žmogų sužalojęs veikėjas atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, jei nesiėlgė neatsargiai ir niekaip negalėjo žinoti, kad jo veiksmas nulems sužalojimą. Tokiu atveju analogiškai neturėtume bausti ir veikėjo, jei šis nežinojo ir negalėjo žinoti, kad žaloti kitus žmones yra blogai.

Pasak Husako, veikėjai yra akivaizdžiausiai ir labiausiai smerktini tada, kai elgiasi akraitiškai, tai yra, kai suprasdami, kad jų pačių pripažįstamų moralinių priešasčių balansas reikalauja pasielgti vienaip, pasielgia kitaip (*ibid.*: 150). Husakas taip pat pabrėžia, kad jo teorija nėra priklausoma nuo akrasijos termino vartojimo (*ibid.*), tačiau jo aptariamai veiksmas prieš savo paties moralinius principus yra suderinami su bent dalimi jau egzistuojančių akrasijos sampratų.

Ta akrasijos samprata, kuria čia remiasi Husakas, ateina iš moralinės atsakomybės priskyrimo skeptikų, pirmiausia Gideonio Roseno. Pasak jo, akraitiškas veiksmas yra vienintelis galimas atsakomybės lokusas (Rosen 2004: 307). Tokio veiksmo sąlygos yra tai, kad veikėjas žino visus reikšmingus faktus apie veiksmą, žino, kad jis yra blogas ir kad neturėtų taip elgtis, bet vis tiek taip pasielgia (*ibid.*). Rosenas taip pat suformulavo tezę, kuria paremta anksčiau aprašyta Husako pozicija dėl to, kad baudžiamoji teisė klaidą dėl normos turėtų traktuoti analogiškai klaidai dėl fakto. Tačiau čia pasirodo ir esminiai skirtumai tarp Husako ir skeptikų.

Roseno lygybės tezė (orig. *parity thesis*) teigia, kad kai veikėjas elgiasi iš nežinojimo, nesvarbu, ar fakto, ar normos, jis apkaltintinas dėl veiksmo, tik jei jis yra kaltas dėl anksčiau veiksmo, nulėmusio jo nežinojimą (Rosen 2003: 64). Pastaruoju atžvilgiu Roseno supratimas neprieštarauja klasikiniam aristoteliškam aiškinimui apie tai, kad veikėjas yra atsakingas už savo moralinį charakterį.

Tačiau Husakas nutolsta ir nuo Aristotelio, ir nuo skeptikų, nesutikdamas, kad atsakomybę už veiksmą galima atsekti per ankstesnius veiksmus, kurie sukėlė nežinojimą. Jei išteisiname veikėją už blogą veiksmą tuo pagrindu, kad jis nežinojo turįs pareigą elgtis kitaip, negalime kaltinti jo dėl pareigos išsiaiškinti, kad turi elgtis kitaip, nevykdymo, jei ir apie šitą pareigą jis nežinojo (Husak 2016: 179–180). Nors čia Husakas atrodo net radikalesnis už skeptikus⁴, jis visgi nėra skeptiškas atsakomybės priskyrimo atžvilgiu. Pasak jo, visiškos baudžiamosios atsakomybės už veiksmą nusipelno veikėjai, kurie žino

⁴ Skeptikus skeptiškesnius už Husaką daro idėja, kad mes niekada ar beveik niekada nežinome pakankamai apie kito žmogaus (ar net savo) sąmonės turinius, kad galėtume tvirtai priskirti moralinę atsakomybę. Kitaip tariant, episteminiai reikalavimai atsakomybės priskyrimui yra per dideli, kad kada nors galėtume manyti juos atitinką (Rosen 2004: 308–311).

arba sąmoningai vengia sužinoti, kad elgiasi blogai, o bent dalinės – tie, kurie žino, kad yra netriviali rizika, jog jų poelgis yra blogas (*ibid.*: 215–217).

Skeptikai čia mato problemą. Michaelas Zimmermanas teigia, kad be atsekimo strategijų Husakas negali nuosekliai pagrįsti, kodėl tie, kurie elgėsi numanydami galimybę, kad jų poelgis yra blogas, turėtų būti laikomi būtent dalinai kaltais, o ne visiškai, jei veikė prieš savo moralinių priežasčių balansą, arba visiškai nekaltais, jei veikė pagal jį (Zimmerman 2018: 336–337). Atsakydamas Husakas nurodo, kad smerktinumas yra laipsniuojamas dalykas, ir sulygina neatsargų veiksmo padarymą, kuris yra smerktinas mažesniu laipsniu nei tyčinis, su neatsargiu neišsiaiškinimu, ko reikalauja moralės normos, kuris tad turėtų būti mažiau smerktinas nei nusižengimas šioms normoms žinant jas (Husak 2018: 356–357). Tad neatsargumas traktuojant moralės normas iš esmės reiškia neužtikrintumą dėl jų. Jei veikėjas yra neužtikrintas dėl savo veiksmo moralumo, jis yra iš dalies atsakingas už jo neigiamas pasekmes.

Objektyvių moralinių priežasčių subjektyvus priėmimas

Husako dviprasmis santykis su skeptikais nušviečia jo pozicijos paradoksalumą. Neužtikrintumas paverčia veikėją dalinai atsakingu. Užtikrintumas, kita vertus, veikia kaip arba visiškai išteisintis, arba griežčiausiai pasmerkiantis veiksnys. Užtikrinto veikėjo atsakomybė gali būti visiška arba jokios, priklausomai nuo to, ar laikome jį objektyviai teisiu dėl to, kas yra moralu. Jei užtikrintas veikėjas yra teisingas dėl moralės, bet elgiasi prieš ją, jis visiškai atsakingas ir griežčiausiai baustinas. Jei subjektyviai užtikrintas veikėjas klysta, jis vis tiek nėra kaltas dėl to, ką padarė. Tokiu atveju moralinis fanatikas negali pralaimėti. Jis yra arba visiškai atsakingas už gerus veiksmus, arba visiškai nekaltas dėl blogų. Norint niekada nebūti baustinam reikia stengtis išstumti iš savęs bet kokias moralines abejones dėl to, kaip elgiasi.

Šis išteisinimas esant vidiniam integralumui yra susijęs su antruoju Husako teorijos žingsniu, kurį iš dalies galima laikyti subjektyvistiniu. Husakas pradeda nuo to, kad veiksmas yra blogas tada, kai objektyvios moralinės priežastys taip nesielgti nusveria priežastis taip pasielgti (Husak 2016: 148). Tad tai, ar veiksmas yra blogas, yra visiškai objektyvus dalykas, nepriklausomas nuo to, kuo tiki veikėjas. Tačiau norint apkaltinti veikėją dėl blogo veiksmo svarbu, kurias iš šių objektyvių priežasčių jis subjektyviai žinojo ir kaip į jas reagavo (*ibid.*: 154). Tuo atveju, kai veikėjas nežinojo, kad objektyviai reikia elgtis kitaip, tai, ko jis nusipelno, yra ne bausmė, o moralinė edukacija (Husak 2018: 362). Šiuo atžvilgiu Husakas priartėja prie abolicionistiškai interpretuoto Sokrato intelektualizmo. Tačiau, kaip matėme, abolicionizmo Husakas nesiūlo, laikydamasis, kad nemaža dalis veikėjų yra atsakingi už savo veiksmus (ir tuo nuvildamas skeptikus). Be to, Husakui veikėjas gali elgtis ir ne pagal savo žinojimą, tad labiau primena *Valstybės*, o ne *Protagoro*, Sokrato akrasijos aiškinimą.

Husako subjektyvus standartas vertinant veikėjo elgesį yra kritikuojamas dėl to, kad, jo laikantis, baudžiamoji teisė neskatintų veikėjų persvarstyti savo įsitikinimų ir siekti tapti moraliai geresniems (Sifferd 2018: 191). Tokia ir panaši kritika yra pagrįsta, ir pats

Husakas į ją iš dalies atsižvelgia. Tačiau retribucinis bausmės suvaržymas, pagal kurį negalima bausti už veiksma, kai veikėjas nėra moraliai smerktinas (Husak 2022: 181–183), leidžia Husakui iš esmės atmesti naudos siekiu paremtą kritiką jo teorijai, net ir priimant praktinių išimčių jai poreikį.

Kas nusipelno didžiausios bausmės?

Kertinės Husako pozicijos problemos išryškėja jam diskutuojant su Gideonu Yaffe. Pasak Yaffe'ės, Husakas yra neteisingas manydamas, kad klaidos dėl faktų ir klaidos dėl moralinių normų turi tokį patį poveikį praktiniam svarstymui būtent dėl to, kad tik kai veikėjas žino faktą, mes sužinome kažką apie tai, kaip jis reaguoja į šio fakto priežastinį potencialą (Yaffe 2018: 348). Tai yra, kai veikėjas žinojo, kad jo veiksmas lems nekaltų žmonių žūtis, bet to nepaisė, mes žinome, kad jis šio fakto nelaiikė sukuriančiu pakankamą priežastį susilaikyti nuo veiksmo (*ibid.*). Eksplicitiškai neišsakyta Yaffe'ės kritikos esmė yra ta, kad priskirdami moralinę atsakomybę mes vertiname veikėjo sugebėjimą įžvelgti ir pasverti faktuose glūdinčias priežastis elgtis vienaip ar kitaip. Tik kai veikėjas žino pasirinkimui reikšmingą faktą, galime vertinti jo moralinę gebą pasverti veiksmo alternatyvas. Paneigdamas Husako faktų ir priežasčių sulyginimą, Yaffe grąžina moralinio žinojimo klausimą nuo propozicinio žinojimo prie sokratiškojo gebėjimo matuoti.

Reaguodamas į tai, Husakas pabando persakyti savo poziciją procedūrinio defekto terminais. Jis atvejį, kai supeiktas už tai, kad skriaudžia kitą, veikėjas tylomis priima pa-peikimą ir liaujasi taip elgtis, kontrastuoja su atveju, kai veikėjas atsako, jog žinojo, kad blogai elgiasi, tai pravirkdo kitą ir dėl to jis tai ir daro (Husak 2018: 362). Pasak Husako, pastarasis atvejis išduoda kitokį svarstymo defektą nei pirmasis ir būtent šis defektas yra geras kandidatas moraliniam smerktinumui (*ibid.*).

Aš sutinku su Husaku, kad taip apibūdinus kontrastą tarp veikėjų būtent pastarasis nusipelno didesnio moralinio pasmerkimo. Tačiau manau, kad šis veikėjas yra nuoseklus, o ne akračiškas. Sakydamas, kad žino, jog elgiasi blogai, veikėjas nurodo, kad turi informaciją apie normas, reikalaujančias taip nesielgti. Tačiau nepanašu, kad jis priimtų šias normas kaip savo elgesio principus.

Galbūt jo elgesio principas yra siekti moralinio blogio ir būtent dėl to jis yra baustinas griežčiausiai? Tokiu atveju klasikinis nusikaltimo, užtraukiančio visą baudžiamąją atsakomybę, pavyzdys galėtų būti *Išpažinimų* antroje knygoje aprašoma kriausių vagystė. Šis jo paties veiksmas glumina Augustiną, nes kriaušes jis pavogė vedamas ne kokio nors malonumo ar naudos, bet tik tam, kad pavogtų (*Išp.* II v.10). Atrodytų, kad vienintelis motyvuojantis veiksnys šiuo atveju buvo siekis įvykdyti moralinį vagystės blogį, ir būtent dėl to toks veikėjas nusipelno maksimalaus šio blogio mastą atitinkančio pasmerkimo arba, šiuolaikinės baudžiamosios teisės terminais, maksimalios numatytos bausmės už smulkią vagystę. Tačiau Augustino suglumimas dėl savo paties veiksmo atsiranda būtent dėl tokios išvados nepriimtumo jo priimtai ir formuojamai krikščioniškajai etikai.

Svarstydamas šėtonišką ištarą „o blogi, būk man gėris“ (Milton 2022: IV, eil. 109), Gertrude Anscombe teigia, kad taip kalbantis veikėjas yra suprantamas, tik jei savo valią

blogiui gali paaiškinti nurodydamas, kodėl rinktis blogi yra gerai (Anscombe 2000 [1963]: 75). Vienų elgesio normų atmetimas nurodo priėmimą kitų elgesio normų, grįstų to, kas matoma kaip siektini dalykai, siekimu. Išties rojų praradęs šėtonas padaro blogi savo gėriu, nes „geriau valdyti pragare nei lenktis dangui“ (Milton 2022: I, eil. 262–263). O manichėjišką įsitikinimą, kad blogis savaime gali motyvuoti veiksmą, atmetęs Augustinas kriausių vagystėje veikiausiai išvelgė draugystės su savo bendrininkais gėrį (Wills 2002: 59–60). Tad šiuose atvejuose pagrįsta ir lengva išvelgti skirtingus motyvus.

Vienintelis pagrindas jų suvienodinimui būtų tai, kad abu veikė prieš žinomus Dievo įstatymus – objektyvią moralę. Tačiau bent jau klasikine prasme toks veikimas nėra akra- tiškas. Šėtonas atmeta Dievo įstatymus ryžtingai ir nurodydamas kitus jų motyvuojančius elgesio principus. O, palyginus antroje knygoje kriaušes vagiantį Augustiną su aštuntoje knygoje bandančiu ir vis negalinčiu galutinai atsiversti Augustinu, nesunku suprasti, kodėl akra- tiškumo savybę įprasta priskirti pastarajam. Abiem atvejais Augustinas žinojo tas pačias Dievo valia grįstas moralės normas. Tačiau vienu atveju jis ryžtingai pasirinko jų nepaisyti, o kitu kovojo su savimi, idant prisiverstų padaryti jas galutiniais savo elgesio principais. Abu veikėjai yra žinantys, tačiau vienas iš jų yra labiau baustinas už kitą. Akra- tiškas, su savimi kovojantis veikėjas nusipelno mažesnės baudžiamosios atsakomybės.

Iš to matyti, kad akra- sijos sampratos taikymo baudžiamojoje teisėje problema yra substanciali, o ne vien terminologinė. Remiantis klasikine akra- sijos samprata pasirodo panašumas tarp veikėjų, kuriuos Husakas laiko visiškai atleistiniais nuo atsakomybės, ir tų, kuriuos jis laiko labiausiai baustiniais. Ir vieni, ir kiti yra neakra- tiški, t. y. juose nėra vidinio konflikto. Labiausiai baustini veikėjai nuosekliai ir užtikrintai atmeta Dievo ar žmogaus įstatymus vedami kitų elgesio principų.

Tai išsprendžia moralinio fanatiko problemą, kylančią Husako teorijai. Teroristas, kulto lyderis ar kitoks savo įsitikinimų vedamas veikėjas, ryžtingai nusprendęs nepaisyti teisės normų, draudžiančių žudyti, yra atsakingas visiškai, o ne atleistas nuo atsakomybės. Lygiai kaip ir visi nuosekliai ir tikslingai tą patį sprendimą priėmę veikėjai.

Tokia akra- sijos samprata taip pat leidžia atskirti moralinį fanatiką nuo tokių moralės nežinančių veikėjų, kurių nežinojimas išties galėtų pagrįsti jų atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės. Tai būtų atvejai, kai žmogus buvo ugdomas radikaliai izoliuotomis aplinkybėmis ir visai kitokių elgesio normų. Pavyzdžiui, nuo kulto lyderio skirtųsi nuo kūdikystės kulte augintas jaunuolis. Jei pastarasis buvo atskirtas nuo pasaulio ir izoliuojan- čiomis sąlygomis mokomas perimti lyderio doktrinas, jam padarius nusikaltimą tikrai yra pagrindo svarstyti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės dėl moralinio nežinojimo. Įstatymais įtvirtintą moralę atmetusio ir kultą pagal savo moralines nuostatas įkūrusio lyderio atveju tokio pagrindo nėra. Laikantis Husako teorijos tektų ignoruoti šį moralinės atsakomybės priskyrimui reikšmingą skirtumą tarp kulto lyderio ir sekėjo – moralinio klaidintojo ir suklaidintojo.

Vietoje skirtumo tarp žinančio ir nežinančio pažeidėjo, kaip esminį baudžiamajai atsa- komybei priėmus skirtumą tarp akra- tiško ir principingo veikėjo, taip pat atsiranda tvirtesnis pagrindas bausmės sušvelninimui ir adaptacijai. Nesusivaldantis veikėjas pralaimi vidinį konfliktą su savimi, tačiau jame bent jau yra aiškiai išreikšta praktinė tapatybė, siekianti

veikėjo veiksmų valdymo, kuris atitiktų įstatymais įtvirtintus moralės reikalavimus. Keičiant utilitaristinį tikslą, kad veikėjas daugiau nenusižengtų, verta svarstyti būdus skatinti šį veikėjo potencialą susivaldymui, o tai galėtų reikšti ir mažiau griežtas baudžiamąsias priemones bei panaudojimą atrastų strategijų, kurios gali suvaldyti impulsyvų elgesį.

Tačiau jei laikantis utilitaristinės motyvacijos visgi reikėtų išsamų tyrimų apie tai, kokią poveikį tam tikri baudimo metodai turi pažeidimų pasikartojimui, retribuciniu požiūriu, kurio laikosi ir Husakas, sumažinta baudžiamoji atsakomybė akračiškam veikėjui yra net labiau pagrįsta. Akračiškas veikėjas kovoja su savimi, tad įdeda pastangų į tai, kad pasielgtų kitaip. Šios pastangos yra moraliai reikšmingos ir turi būti įvertintos. Veikėjas, kuris elgiasi pagal kitus elgesio principus nei teisės įtvirtinti, moraliniu požiūriu nuosekliai daro, ką nori. Jame nėra pastangos susivaldyti, nes jis jau valdo save. Tvirta valdžia, daranti blogai, nusipelno griežtesnės bausmės nei laikinai sutrikdyta valdžia, kuri siekė pasielgti gerai. Veikėjas, kuris bandė pasielgti gerai, bet nesusivaldė, nusipelno švelnesnės bausmės nei veikėjas, kuris pasielgdamas blogai padarė tai, ką ir norėjo padaryti.

Išvados

Tyrimas leidžia teigti, kad klasikinė, vidiniu konfliktu paremta akrasijos samprata yra naudingesnė baudžiamosios atsakomybės teorijai nei paremtoji moraliniu žinojimu, pasitelkiama Douglaso Husako. Skirtingų sampratų kontrastas leido parodyti Husako baudžiamosios atsakomybės teorijos trūkumus, išliekančius ir priėmus moralės ir baudžiamosios teisės integralumą bei retribucinį pastarosios pobūdį. Husako teorijos trūkumai ir klasikinės akrasijos sampratos pranašumai yra šie:

- 1) Husako aprašomas labiausiai baustinas veikėjas, įvardijamas kaip akračiškas, yra panašus į jo apibūdintą nuo bausmės atleistiną moralinį fanatiką tuo, kad abu elgiasi užtikrintai ir principingai. Pagal vidiniu konfliktu paremtą akrasijos sampratą, būtent dėl šių bruožų nei vienas iš šių veikėjų nėra akračiškas. Dėl šios priežasties, tai yra dėl tvirtų blogų elgesio principų laikymosi, abu šie veikėjai nusipelno visos už veiksmą numatytos baudžiamosios atsakomybės.
- 2) Remiantis klasikine akrasijos samprata galima atskirti labiausiai baustiną moralinį fanatiką nuo tikrai nežinančio – prieigos prie tinkamos moralinės edukacijos neturėjusio – veikėjo, kuris išties yra potencialiai atleistinas nuo bausmės.
- 3) Sušvelnintą ar adaptuotą bausmę akračiškam, tai yra vidinį konfliktą išgyvenusiam veikėjui, pagrindžia:
 - a) įsitikinimas, kad pakartotino pažeidimo tikimybė yra mažesnė tada, kai veikėjas priima įstatymus kaip savo elgesio principus;
 - b) utilitaristinis tikslas ieškoti priemonių sutvirtinti veikėjo vidinį pajėgumą atsisipirti impulsams, skatinantiems nusikalsti, kadangi pakartotinio pažeidimo tikimybė mažėja tada, kai veikėjas priima įstatymus kaip savo elgesio principus;
 - c) retribucinis požiūris, pagal kurį veikėjas, besistengiantis nenusikalsti, nusipelno mažesnės bausmės nei veikėjas, kuris nusikalsta tikslingai, vedamas savo priimamų elgesio principų.

Vidinis konfliktas dėl veiksmo valdymo yra pasikartojantis akrasijos atvejų bruožas nuo Antikos filosofijos ir krikščioniškosios etikos iki šiuolaikinių veiksmo teorijų. Šis alternatyvus Husako naudojamam akrasijos konceptualizavimo kelias taip pat turi reikšmingų pranašumų konstruojant neskeptines baudžiamosios atsakomybės teorijas.

Literatūra

- Ainslie, G., 2010 [1992]. *Picoeconomics: The Strategic Interaction of Successive Motivational States Within the Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ainslie, G., 2017. De Gustibus Disputare: Hyperbolic Delay Discounting Integrates Five Approaches to Impulsive Choice. *Journal of Economic Methodology* 24 (2): 166–189.
- Anscombe, G. E. M., 2000 [1963]. *Intention*. 2nd edition. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Aristotelis, 2020. Nikomacho etika. In: *Rinktinė*, iš graikų k. vertė J. Dumčius. Vilnius: Margi raštai, 43–287.
- Aurelijus Augustinas, 2019. *Išpažinimai*, vertė E. Ulčinaite ir V. Stalioraitytė. Vilnius: Hubris.
- Baranova, J., 2015. *XX amžiaus filosofija: pokalbis su Kantu*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
- Duff, R. A., 2002. Virtue, Vice, and Criminal Liability: Do We Want an Aristotelian Criminal Law? *Buffalo Criminal Law Review* 6 (1): 147–184.
- Hare, R. M., 1977 [1963]. *Freedom and Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Husak, D., 2010. Does Criminal Liability Require an Act? In: *The Philosophy of Criminal Law: Selected Essays*. Oxford: Oxford University Press, 17–52.
- Husak, D., 2016. *Ignorance of Law: A Philosophical Inquiry*. Oxford: Oxford University Press.
- Husak, D., 2018. Aspiration, Execution, and Controversy: Reply to My Critics. *Criminal Law and Philosophy* 12 (2): 351–362.
- Husak, D., 2022. Retributivism and Over-Punishment. *Law and Philosophy* 41 (2–3): 169–191.
- Jung, K., 2020. Weakness of Will and Practical Identity. *Studies in Christian Ethics* 33 (4): 463–478.
- Milton, J., 2022. *Prarastasis rojus*, iš anglų k. vertė L. Pažūsis. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Morris, M., 2006. Akrasia in “Protagoras” and the “Republic.” *Phronesis* 51 (3): 195–229.
- Norkus, Z., 2000. Akrasija ir subjektas egonomikoje. *Problemos* 58: 55–79.
- Pasnau, R., 2021. Where Socratic Akrasia Meets the Platonic Good. *Journal of the History of Philosophy* 59 (1): 1–21.
- Penner, T., 2018. Inequality, Intention, and Ignorance: Socrates on Punishment and the Human Good. In: *Democracy, Justice, and Equality in Ancient Greece: Historical and Philosophical Perspectives*, eds. G. Anagnostopoulos and G. Santas. Cham: Springer Nature Switzerland AG, 83–138.
- Plato, 2009. *Protagoras*, translated from Ancient Greek by C. C. W. Taylor. Oxford: Oxford University Press.
- Platonas, 2009. *Sokrato apologija*, iš sen. graikų k. vertė N. Kardelis. Vilnius: Aidai.
- Platonas, 2014. *Valstybė*, iš sen. graikų k. vertė J. Dumčius. Vilnius: Margi raštai.
- Platonas, 2019. *Gorgijas*, iš sen. graikų k. vertė T. Aleknieienė. Vilnius: Žara.
- Rorty, A., 1980. Akrasia and Conflict. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 23 (2): 193–212.
- Rosen, G., 2003. Culpability and Ignorance. *Proceedings of the Aristotelian Society* 103: 61–84.
- Rosen, G., 2004. Scepticism about Moral Responsibility. *Philosophical Perspectives* 18: 295–313.
- Saunders, T. J., 1981. Protagoras and Plato on Punishment. In: *The Sophists and Their Legacy*, ed. G. B. Kerferd. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 129–141.
- Sifferd, K., 2018. Ignorance of Law: A Philosophical Inquiry. *Jurisprudence: An International Journal of Legal and Political Thought* 9 (1): 186–191.
- Stalley, R. F., 1995. Punishment in Plato’s “Protagoras”. *Phronesis* 40 (1): 1–19.

- Szutta, N., 2020. The Virtues of Will-Power – from a Psychological and Philosophical Perspectives. *Ethical Theory and Moral Practise* 23: 325–339.
- Šventasis Raštas, 2020. Vertė A. Rubšys ir Č. Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Vlastos, G., 1969. Socrates on Akrasia. *Phoenix* 23 (1): 71–88.
- Wills, G., 2002. Augustine's Pears and the Nature of Sin. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics* 10 (1): 57–66.
- Yaffe, G., 2018. Is Akrasia Necessary for Culpability? On Douglas Husak's *Ignorance of Law*. *Criminal Law and Philosophy* 12 (2): 341–349.
- Zimmerman, M. J., 2018. Recklessness, Willful Ignorance and Exculpation. *Criminal Law and Philosophy* 12 (2): 327–339.